

HERETİK SAYILAN KİLİSELERE YAPAY ZEKANIN BAKIŞ AÇISI

Dursun Ali AYKIT *

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 27 Kasım 2024, **Kabul Tarihi:** 18 Aralık 2024, **Yayın Tarihi:** 31 Aralık 2024, **Atf:** Aykit, Dursun Ali. "Heretik Sayılan Kiliselere Yapay Zekanın Bakış Açısı". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (Özel Sayı: Yapay Zeka ve İlahiyat: Yeni Paradigmalar Aralık 2024): 213-232.

DOI: 10.33415/daad.1592242

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 27 November 2024, **Accepted:** 18 December 2024, **Published:** 31 December 2024, **Cite as:** Aykit, Dursun Ali. "The Perspective of Artificial Intelligence on Churches Labeled as Heretical". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 24/3 (Special Issue: Artificial Intelligence and Theology: New Paradigms, December 2024): 213-232.

DOI: 10.33415/daad.1592242

Öz

Hristiyanlık tarihi aslında heretiklik tarihi olarak okunabilecek bir arka plana sahiptir. Zira günümüzdeki Hristiyanlık, birçok çatışma ve ayrışmadan sonra gelen söylemin yansıması olarak var olagelmıştır. Daha ilk çıkışında Yahudi-Hristiyanlığı ile Gentile Hristiyanlığı karşı karşıya gelmiş ve bu süreçten Pavlus'un önderliğini yaptığı Gentile Hristiyanlığı öne çıkmıştır. Ardından İsa'nın doğası ile ilgili Kristolojik problemlerle boğuşan kilise, bir taraftan Aryüsçü öte yandan Athanasiusçu söylemin arasında kalmış ve İznik Konsili'nde Roma İmparatorunun desteğini alan Athanasiusçuluk kabul görürken Aryüs ve görüşleri heretik ilan edilmiştir. Orta Çağ'da Katolik Kilisesi iyice güçlenip tekel oluşturmaya başlayınca kiliseye yönelik her türlü itiraz, heretiklik başlığı altında değerlendirilmeye başlanmıştır. Yine Martin Luther'in çıkışı ve çok fazla dünyevileştiğini belirttiği Katolik Kilisesine yönelik eleştirileri de hemen heretiklik şeklinde tanımlanıp ciddi takibatlara uğramıştır. Ancak zamanla Protestan kiliseler gelişip

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye, daykit@marmara.edu.tr, Orcid: orcid.org/0000-0002-0109-2141/ Prof. Dr., Marmara University, Faculty of Divinity, Department of History of Religions, Istanbul, Turkey, daykit@marmara.edu.tr, Orcid: orcid.org/0000-0002-0109-2141.

belli bir güce ulaşıncaya kadar bunlar 'ana bünyeyi' oluşturan kiliseler arasında gösterilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla Hıristiyanlık tarihinde heretiklik tanımı ucu açık bir terim olarak kullanılmaktadır. Bu makale bazında işte böylesi bir genişlikte değerlendirilen heretikliğe dair, yapay zeka uygulamaları olan ChatGPT ve Gemini'nin nasıl bir tasnif ve açıklama getirdiğine ışık tutmaya odaklandık.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Heretik, Yapay Zeka, Hıristiyanlık, Aryüşçülük, Bogomiller, Mormonlar.

The Perspective of Artificial Intelligence on Churches Labeled as Heretical

Extended Abstract

Christian history can also be read as the history of heresy. Throughout history, groups that existed outside of or opposed the doctrines of mainstream churches were often labeled heretical. For instance, the conflict between Jewish Christianity and Gentile Christianity, the debates between Arianism and Athanasianism, and the criticisms directed at the Catholic Church during the Middle Ages continuously redefined the concept of heresy. Even in modern times, movements like the Protestant Reformation and new religious movements have been regarded as heretical. In this context, the concept of heresy has evolved depending on the power and interpretation of the dominant church of the era.

This study aims to analyze how artificial intelligence models (ChatGPT and Gemini) respond to questions regarding groups labeled heretical throughout Christian history. It evaluates their classifications and explanations of heretical groups in the early, medieval, and modern periods in both English and Turkish.

Research Findings

1. Identification of Heretical Groups

- Early Period (1st–5th centuries): Groups like Gnostics, Arians, and Marcionites were identified by both AI models. Gemini offered a broader list, including Docetism and Montanists, while ChatGPT presented a more limited scope.
- Medieval Period (6th–15th centuries): Common groups such as Bogomils, Cathars, and Waldensians were noted. Gemini added other groups like Paulicians and the Free Spirit movement, providing a more comprehensive perspective.
- Modern Period (16th century onwards): Both models mentioned Mormonism, Jehovah's Witnesses, and Protestant denominations. Gemini categorized Mormonism as part of "New Religious Movements," presenting a more academically aligned view, while ChatGPT did not make this distinction.

2. In-Depth Analyses

- Arianism: Both models emphasized Arianism's rejection of the Trinity doctrine and its condemnation at the Council of Nicaea (325). However, their responses lacked detailed historical context regarding developments such as Semi-Arianism and its influence.
- Bogomils: ChatGPT explained their dualism, rejection of sacraments, and alternative views on salvation but lacked depth. Gemini provided a more systematic approach, discussing asceticism, opposition to materialism, and criticisms of church hierarchy.

- Mormonism: ChatGPT highlighted differences such as the rejection of traditional Trinitarian beliefs, belief in additional scriptures, and practices like proxy baptisms. Gemini expanded on these points, distinguishing Mormonism as both a historical and doctrinal divergence from traditional Christianity.

Language and Translation Differences

AI responses were significantly more systematic and comprehensive in English, while the Turkish responses sometimes contained mistranslations and cultural biases. For example, terms like "orthodox" were inconsistently translated, sometimes as "authentic" and other times as "Orthodox Christianity," creating conceptual confusion. While English answers adhered more closely to historical contexts, Turkish answers were often constrained by generalizations.

Conclusion and Evaluation

AI models can provide quick and structured information about the concept of heresy. However:

- Systematic Approach: Gemini demonstrated a more comprehensive and academic structure.
- Consistency: ChatGPT's responses were more general and lacked specific details.
- Variability: Answers to the same question varied depending on the time and phrasing of the query, creating inconsistencies.
- Translation and Language Issues: Turkish responses were less effective due to incorrect or incomplete translations of key terms.

In this context, AI tools must be used cautiously, especially on sensitive topics like religion. Their outputs should always be reviewed by experts to ensure accuracy.

Keywords: History of Religions, Heretic, Artificial Intelligence, Christianity, Arianism, Bogomils, Mormons.

Giriş

Hıristiyanlık denildiğinde akla Katolik, Ortodoks, Protestan vb. nüfus olarak çoğunluğu elinde bulunduran batılı kiliseler gelmektedir. Oysa günümüzdeki bu yapı, kimin heretik kimin ana bünyeyi teşkil ettiği yönündeki tartışmaların sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Hıristiyanlık, 'heretiklik tarihi' olarak tanımlanabilecek arka plana sahip bir oluşumdur. Zamanla ve bölgesel olarak farklı Hıristiyanlıklar, ana bünye kabul edilirken; bir süre sonra bunların değiştiği de görülmektedir. Nitekim İmparator Constantine (ö. 337) zamanında Athanasiusçu söylem ön plana çıkarken; babasından sonra tahta geçen Constantius II (ö. 361), Aryüsçü Hıristiyanlık

yorumunu benimsemiştir.¹ Böylesine peş peşe gelen süreçte dahi bu kadar farklı Hıristiyanlık yorumlarının, bir anda otantik veya hereetik ilan edilmesiyle beraber sonraki dönemlerde bu tür kökten değişimleri görülebilmek zorlaşmıştır. Zira gücü elinde bulunduran Kiliseler, ana bünye olarak kendilerini kabul ettiklerinden farklı herhangi bir söylem veya yorum heretiklik suçlamasıyla karşı karşıya kalmıştır. İşte bu çalışma, acaba yapay zekanın, günümüz ana akım kiliseleri tarafından heretik kabul edilen ilk, orta çağ ve modern dönemdeki Hıristiyanlık anlayışlarına dair İngilizce ve Türkçe sorulduğunda ne tür bilgiler verdiğini konu edinecektir.

1. Araştırmanın Yöntemi:

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden karşılaştırmalı analiz ve çoklu durum çalışması (case study) gibi yaklaşımlara uygun bir şekilde tasarlanmıştır.

Çalışmada ChatGPT (3.5) ve Gemini/ Google isimli iki yapay zeka modelinin, heretik ilan edilmiş Hıristiyan gruplara dair sorulara verdiği yanıtlar analiz edilecektir. Öncelikle bu iki yapay zekanın hangi grupları heretik olarak sıraladığını öğrenmek adına 'İlk, orta çağ ve modern Kilise tarihinde Hıristiyan heretik grupları nelerdir?' şeklinde bir soru yöneltildi. Ardından da bunlar arasından ortak olan birer grup seçilerek grupların heretik sayılma nedenlerine dair İngilizce ve Türkçe açıklamaları karşılaştırıldı.

2. Araştırmanın Bulguları:

1. İlk, Orta Çağ ve Modern kilise tarihinde Hıristiyan heretik grupları nelerdir? (What are the Christian heretical groups in early, medieval, and modern church history?):

ChatGPT'nin bu soruya verdiği İngilizce yanıt şöyle bir cümle ile başlar: 'Kilise tarihi boyunca *ortodoks* (hakiki) Hıristiyanlığa meydan okuyan öne çıkmış belli başlı heretik gruplar şunlardır'. Bu cümleden sonra sırasıyla yüzyıllara göre heretikleri sıralar ve ilgili gruba dair inançları, öne çıkan kişileri, bu grubun söylemlerine karşı çıkan apolojistleri, hangi konsille heretik ilan edildiği, birer cümle ile kısaca açıklanır.

Bu girişin başında kullanılan kilise tarihi boyunca ve ortodoks kelimesinin kullanımı, tarihsel süreçte galip gelmiş olan grupların

¹ Michael Grant, Roma'dan Bizans'a, çev. Z. Zühre İlkelen, (İstanbul: Homer Kitabevi 2000).

kendilerini otantik/ hakiki Hıristiyan, diğerlerini ise heretik görme eğiliminin bir yansıması olarak okunabilir. Zira eğer bu heretik listede bulunan Hıristiyanlardan biri galip gelmiş olsaydı aynı ifadeler bu sefer bu gruplar için kullanılıyor olacaktı. Özellikle ortodoks kelimesinin tercihi, bu yönüyle çok teolojik bir ifade olarak görülebilir.

ChatGPT'e göre heretik olarak zikredilen gruplar arasında şunlar vardır:

i) İlk Dönem (1-5. Yy.): Bu şekillenme döneminde daha çok Hıristiyan öğretilerine yönelik meydan okuyan gruplar çıkmıştır. Gnostisizm, Arianizm, Donatizm, Pelagianizm.

ii) Orta Çağ Dönemi (6-15. Yy): Bu dönemde gruplar daha çok kilisenin bozulduğu, dünyevileştiği yönünde eleştirilmiş ve doktrinel bazı farklılıklara da değinilmiştir. Katharlar, Waldensianlar, Lollardlar, Hussiteler, Bogomiller.

iii) Modern Dönem (16. Yy.- Günümüz): Reformasyon ve ardından gelen Aydınlanma, geleneksel otoriteler tarafından genellikle sapkın olarak değerlendirilen çeşitli teolojik fikirleri teşvik etti. Anabaptistler, Unitaryanizm, Deizm, Liberal Hıristiyanlık, Mormonlar.

ChatGPT'nin yaptığı bu tasnif en azından belli başlı gruplara işaret etmekle birlikte oldukça sınırlı kalmış görünmektedir. Zira ilk dönemde Doketikler, Montanistler, Adoptionistler, Markunilik, Nesturilik; Orta Çağ döneminde Pavlikanlar, Modern dönemde Janse-nizm, Deizm, Özgür Ruhçular (Free Spirit), Santa Muerte, Reinkarnationizm, Tüm Milletlerin Hanımefendisi Topluluğu (Community of Lady of All Nations) vb. gruplara yer verilmemiştir. Ayrıca Mormonlar, Dinler Tarihinde Yeni Dini Hareketler içinde değerlendirilen bir grup olmasına rağmen burada heretik olarak yazılması ilgi çekicidir. Yine Deizm'in heretik grup olarak zikredilmesi de heretik ifadesinin sınırlarının çizilmesine yönelik nasıl bir genişliğin bulunduğuna işaret olarak okunabilir.

Aynı soru Türkçe olarak ChatGPT'ye yöneltildiğinde şöyle bir giriş cümlesi ile konu ele alınır: 'Hıristiyanlık tarihi boyunca, doktrinlere veya kilise otoritelerine karşı çıkan birçok heretik grup ortaya çıkmıştır. Bu gruplar genellikle dönemin doktrinsel, sosyal ve politik bağlamına tepki olarak şekillenmiş ve kilise tarafından sapkınılıkla suçlanmışlardır'. Bu cümlede öne çıkan husus, heretik sayı-

lan grupların dönemin doktrin, sosyal ve politik birtakım söylemlerine karşı oldukları yönüne yapılan vurgudur. Böylece aslında dönemselsel bazı okumalar sonucunda bu tür gruplar ortaya çıkmıştır ve bunda siyasal, sosyal ve doktrinel arka planlar mevcuttur denilmektedir.

Yukarıdaki giriş cümlesinden sonra gruplar dönemlere göre şöyle sıralanır:

i) İlk Dönem Hıristiyanlığı (1-5. Yy.): Gnostikler, Marcionizm, Arianizm, Montanizm

ii) Orta Çağ Hıristiyanlığı (6-15. Yy.): Donatizm, Pelagianizm, Bogomiller, Katharlar, Waldenler

iii) Modern Dönem (16. Yy. ve sonrası): Protestan Reformasyonu, Antitrinitaristler (Unitarianlar), Kvakerler (Quakers), Deistler ve Aydınlanma Hareketi, Mormonlar, Jehovah'ın Şahitleri.

218| db

Heretik gruplara yönelik Türkçe soruya verilen cevaplardaki listenin daha geniş olduğu ve aynen İngilizce cevapta olduğu gibi grupların altına küçük notların düşüldüğü belirtilebilir. İlk dönem içinde Montanizm'in bulunması doğru bir tutum iken, Pelagianizm'in Orta Çağ'da zikredilmesi dönemselsel problem ortaya çıkarmaktadır. Zira İngilizce yanıtta bu grup, ilk dönem kilisesi içinde yer alırken; Türkçede Orta Çağ'da zikredilmektedir. Modern dönem içindeki gruplar arasında Protestan Reformasyonu diye bir ifade altında yazılanlar ilgi çekicidir. Zira bu grubun adı geçtikten sonra şöyle bir açıklama yapılmaktadır: 'Katolik Kilisesi, Reform hareketlerini (Martin Luther, John Calvin, Huldrych Zwingli gibi) başlangıçta sapkınlık olarak gördü. Ancak bu gruplar zamanla ana akım mezhepler haline geldi'. Bu açıklama, daha çok Katolik Kilisesi merkezli bir okumayı öne çıkarmaktadır. Bununla birlikte bir zamanlar Katoliklerin heretik olarak gördüğü bu grubun zamanla ana akım mezhep haline geldiğini söylemesi de aslında heretik ifadesinin dönemselsel güç ve yaygınlıkla ne kadar ilişkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca Kvakerler (Quakers) ve Jehovah'ın Şahitleri şeklinde yazılan grup isimleri, yanlış ifade edilmiştir. Çünkü Türkçe kullanımda yaygın isimlendirme Kuveykurlar ve Yehova Şahitleri şeklindedir.

Verilen bu bilgilere dair kaynakça sorulduğunda ise Birincil, İkincil, İlave Akademik ve Online Kaynaklar diye bir tasnif içinde kaynakça sunulmaktadır. Birincil kaynaklar içinde Kilise Babaları-

nın heretiklere yönelik metinleri (Irenaeus, *Against Heresies* (Adversus Haereses) – Critiques of Gnosticism and early heresies; Augustine of Hippo, *On the Trinity and On Original Sin* – Critiques of Pelagianism and Donatism) ve Ekümenik Konsil kararları (Nicene Creed (First Council of Nicaea, 325 CE) – Condemnation of Arianism; Council of Ephesus (431 CE) – Condemnation of Nestorianism and Pelagianism; Fourth Lateran Council (1215) – Condemnation of Catharism) sıralanmıştır. İkincil kaynaklar arasında ise Jaroslav Pelikan, *The Christian Tradition: A History of the Development of Doctrine*; Henry Chadwick, *The Early Church*, Peter Brown, *The Rise of Western Christendom*, Kenneth Scott Latourette, *A History of Christianity*, Alister E. McGrath, *Christian Theology: An Introduction* zikredilmiştir. İlave Akademik metinler arasında Malcolm Lambert, *Medieval Heresy: Popular Movements from the Gregorian Reform to the Reformation*, Norman Cohn, *The Pursuit of the Millennium*, Philip Jenkins, *The Lost History of Christianity* sıralanmıştır. Online kaynaklar başlığı altında ise Catholic Encyclopedia (New Advent), Encyclopaedia Britannica, Christian Classics Ethereal Library zikredilmiştir.

İlk, Orta Çağ ve Modern dönemde heretik gruplara dair soruya Gemini'nin İngilizce verdiği cevabın girişinde 'breakdown' sapma/kırılma kelimesinin de olduğu yani bu grupların bir sapkınlığına vurgu yapıldıktan sonra 1-5.yy arasında Gnosticism, Docetism, Marcionism, Arianism, Nestorianism, Monophysitism; 5-15.yy arasında Paulicians, Bogomils, Cathars, Free Spirit ve 16.yy'dan günümüze de Bazı Protestan Mezhepleri, Unitarians, Jehovah's Witnesses, Mormons (The Church of Jesus Christ of Latterday Saints) sıralanmış ve bunlara dair birkaç cümlelik açıklamalar yapılmıştır.

Bu bilgiye dair kaynakça sorulduğunda da 'güvenilir bazı Hıristiyan kaynaklar şunlardır' denilerek bazı kitap ve web sayfaları verilmiştir: Kitap ve makale olarak: 1. "What Is a Lollard?" by J. Patrick Hornbeck II (Oxford University Press), 2. "Heresies of the High Middle Ages" by Walter Ullmann, 3. Akademik Dergiler için de Church History, Journal of Early Christian Studies, and Medieval Studies gibi dergiler sıralanmıştır.

Online kaynaklar olarak Wikipedia, Catholic Encyclopedia, Early Christian Heresies gibi siteler sıralanmıştır. Burada diğer iki web sayfasının yanında Wikipedia gibi içeriği değişken olan bir kaynağın da verilmesi ilgi çekicidir.

Aynı soruyu Türkçe yönelttiğimizde ise yine yüzyıllara göre bir tasnif yapılmış ve 1-5. Yy. arasında Doketizm, Gnostisizm, Markyonizm, Montanizm, Aryanizm; 5-15. Yy. arasında Nestoryenler, Monofizitler, Pelagianistler, Katarlar ve 16. Yy.'dan günümüze ise bazı Protestan mezhepleri, Yehova Şahitleri, Mormonlar, Christian Science olarak sıralanmıştır.

Bu bilgide ilgi çeken noktalar arasında verilen grupların sayısı ve sıralamalarının farklılığıdır. Nitekim İngilizce sıralamada tarihsel gelişim süreci dikkate alınmış ve daha doğru bir tasnif yapılmıştır. Türkçe cevapta da tarihsel gelişmenin dikkate alındığı belirtilebilir. Markyonizm ve Aryanizm şeklindeki grup isimleri ise Dinler Tarihi disiplini açısından kabul edilen bir kullanım değildir. Bunun yerine Markunilik² veya Aryüşçülük³ yazımının Türkçe akademik literatürde geçtiği dile getirilebilir. Türkçe cevapta ilk dönem kilisesindeki heretik sayılan gruplardan olarak doğru bir şekilde Montanizm'in verilmiş olmasına rağmen Nesturilik ve Monofizitlik şeklindeki iki gruba ilk dönem içinde yer verilmediği görülmektedir. 5-15. Yy. içinde İngilizce cevaptaki isimlerden farklı olarak Aryüşçüler, Nesturiler, Monofizitler buraya dahil edilmişken; Pavlikanlar, Bogomiller ve Free Spirit isimli gruplar bu yüzyıla eklenmemiştir. Türkçe literatürde az bilinen Pelagianistlerin bu yüzyıllar arasında zikredilmesi de ilgi çekicidir. 16. Yy. ve sonrasındaki gruplandırma da ise Yehova Şahitleri, Mormonlar, Protestan mezhepleri ortak olarak bulunurken; Türkçe cevapta Christian Science grubunun; İngilizce cevapta ise 7. Gün Adventistlerinin bulunduğu görülür. Bu sayılan modern dönem gruplarında Dinler Tarihi'nin yeni dini hareketler olarak sıraladığı Mormonlar ve Yehova Şahitlerinin ve her ne kadar 'bazı' denilse de Protestan mezheplerinin de bulunması, ilginç bir durumdur. Çünkü Mormonlar ve Yehova Şahitleri, Hıristiyan Kutsal Kitabı'nın yanında kendilerine ait yeni vahiylerden bahsediler. Ayrıca 'bazı Protestan' grupları denilerek 16. Yy.'dan sonra ortaya çıkan *radikal* diye isimlendirilen reform kiliseleri kastediliyor imajı verilmektedir.

Bu bilgilerin kaynakları sorulduğunda ise DİA'nın 'Hıristiyanlık' maddesi⁴ ve Kadir Albayrak'ın 'İznic Konsili Öncesinde ve

² Bülent Şenay, *İlk Rafizi Hıristiyan Kilisesi: Markunilik*, (Bursa: Verka Yayınları, 2003).

³ Bilal Baş, *Bir Hıristiyan Mezhebi Olarak Aryüşçülük*, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2016).

⁴ Kürşad Demirci, "Hıristiyanlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Erişim 27 Kasım 2024).

Sonrasında Heretik Hıristiyan Akımları⁵, Kutsal Metinler ve diğer akademik çalışmalar gösterilmiştir. Bu kaynakçanın çok sınırlı olduğu söylenilebilir. Zira Türkçe, bu gruplara dair birçok kitap, makale ve tezin yazıldığı söylenilebilir.⁶

Sonuç paragrafında da ‘heretik’ kavramının, o dönemdeki hakim kiliseye göre değişkenlik gösterdiği, bir dönemde heretik olan bir grubun sonraki dönemlerde kabul görebileceği notu düşülmüştür.

2. “Aryüsçüler niçin heretik kabul edilir?” şeklindeki İngilizce ikinci soruya ChatGPT, üç paragraflık kısa bir cevap vermiştir. Burada 4. Yy. rahiplerinden Arius’un (Aryüs), ‘Hıristiyanlığın merkezi inancı’ olan teslis doktrinine karşı çıktığı, İsa’nın Tanrı ile aynı özden olduğunu kabul etmediği, İsa’yı yaratılmış ve Tanrı’dan daha alt statüde bir varlık olarak gördüğü için heretik kabul edildiği sıralanır. Ardından İznik Konsili’ne (325) referans yapılarak burada İsa’nın yaratılmadığının ve Baba ile aynı özden (homoousios) olduğunun kredo (amentü) ilan edildiği zikredilir. Aryüsçülüğün ise bunları inkar ederek, kurtuluş öğretisinin temelini ve Teslis doktrini tehdit ettiği ifade edilir. Son olarak da ortodoks (hakiki Hıristiyanlığa göre eğer İsa tam olarak Tanrı değilse, insanlığın kurtuluşu için kurtarıcılık rolünün yetersiz kalacağı belirtilir.

Aynı soruya yönelik Türkçe cevap ise neredeyse İngilizce metnin tercümesi gibidir. Aryüs’ün yaşadığı yüzyıl, İznik Konsili ve homoousios amentüsü, Baba’dan daha alt bir statü verildiği, ana bünye Hıristiyanların kabul ettiği Teslis doktrini ile çeliştiği ve İsa’nın kurtarıcılık rolünü tehlikeye attığı dile getirilir. Bu bağlamda İngilizce ve Türkçe cevapların neredeyse birebir bağdaştığı söylenebilir.

Aryüsçülük gibi ilk dönem kilisesini ciddi anlamda sarsan ve konsil toplanılmasına neden olan bir düşüncenin kökenleri, Aryüs’e neler yapıldığı, Aryüsçülüğün heretik ilan edildikten sonraki süreci, Semi-Aryüsçülük denilen akım ve Avrupa’da Franklar Katolik olun-

⁵ Kadir Albayrak, “İznik Konsili Öncesinde ve Sonrasında Heretik Hıristiyan Akımları”, *Uluslararası İznik Sempozyumu*, (İstanbul: İznik Belediyesi Yayınları, 2005), 103-137.

⁶ Örneğin Pelagianizm ile ilgili Dursun Ali Aykıt, “Pelagianizm’in Tarihi ve Öğretileri”, *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 22 (Mart 2012), 175-196; Bilal Patacı, *Pelagius: Asketik ve Heretik*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022).

caya kadarki sürece dair herhangi bir açıklamanın yapılmadığı görülmektedir.⁷

Aynı sorunun İngilizcesine Gemini'nin nasıl cevap verdiği bakıldığında ise bu yapay zeka veri tabanının daha sınırlı kaldığı söylenebilir. Özellikle İngilizce cevapta, İsa'nın tanrısallığının inkar edildiği, onun yaratılmış olduğu söylemi, İznik Konsili'ndeki homosios düşüncesiyle çeliştiği ve bunun 'şu ana kadar gelen Hıristiyan ortodoksisine karşı olduğu' dile getirilmiştir.

Gemini'nin Türkçe yanıtının ise daha sistematik olduğu görülür. Hatta heretik sayılmasını belli başlı dört neden üzerinden açıklar. Bunlar:

i) O döneme kadar hakim olan ve İznik Konsili ile resmileşen Hıristiyan inancından farklı olması,

ii) İsa'nın doğası: Aryüsçüler'in İsa'yı ilk ve en mükemmel yaratılan olarak görmeleri ve O'nun Tanrıya eşit olmadığını savunmaları,

iii) Teslisi Reddetme: Onların, Hıristiyanlığın temel inançlarından teslise doğrudan bir meydan okumaları ve Tanrı'yı Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan bir üçlü sistemde kabul etmeyip İsa'yı bu eşitlikten çıkarmaları ve

iv) Kilise Birliğine Tehdit: Aryüsçülüğün, Hıristiyan dünyasında büyük bir bölünmeye yol açma potansiyeli taşımaları.

Bu açıklamalar analiz edildiğinde ilk cümledeki 'o döneme kadar hakim olan' şeklindeki bir cümle ile aslında İznik Konsili söyleminin kadim olduğu ve Aryüsçülüğün sonradan ortaya çıktığı imajı verilmeye çalışıldığı görülmektedir. İkinci maddedeki 'Onun Tanrıya eşit olmadığı' şeklindeki tanımlama, Hıristiyan teslis anlayışa göre Tanrı'nın üçlü bir yapısını yani mürekkebe olduğunu göz ardı eden bir ifadedir. Bunun yerine Teslis düşüncesinin içeriği düşünüldüğünde 'Onun Baba'ya eşit olmadığı' denilmesi daha doğru bir cevap olurdu. Teslisi reddettiği şeklindeki madde doğru olup devamındaki 'Kilise Birliğine Tehdit' şeklindeki neden, aslında ana bün-yeyi temsil eden İznik Konsili sonrası oluşmuş günümüz kilisesinin

⁷ Bilal Baş, *Bir Hıristiyan Mezhebi Olarak Aryüsçülük*, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2016); H. M. Gwatkin, *The Arian Controversy*, (New York: Longmans, Green, and Co., 1914).

kendini merkez ve hakikatin temsilcisi olarak gördüğünü ortaya koyan bir açıklama hüviyetindedir.

Hem ChatGPT'nin hem Gemini'nin cevapları göz önüne alındığında her ikisinin de Aryüschülük gibi bir ana akımla ilgili çok sınırlı ve yetersiz cevap verdiği söylenebilir. Bununla birlikte her iki veri tabanının da temel odağa teslis ve İznik Konsili'ni reddetmeyi aldığı görülmektedir.

3. Bogomiller niçin heretik kabul edilir?

Orta çağın önemli gruplarından biri olan Bogomiller'in niçin heretik kabul edildiği ChatGPT'ye İngilizce sorulduğunda özellikle 'hem Doğu Ortodoks hem de Batı Katolik Kilisesinin temel doktrin ve uygulamalarını reddettikleri' şeklinde bir giriş cümlesiyle karşı karşıya kalınmaktadır. Burada sadece Katolik Kilisesi değil onun yanında özellikle Doğu Ortodoks kiliselerinin de zikredilmesi, Bogomillerin hem Batı hem de Doğu kiliseleriyle çatışma içinde olduğuna dikkatlerin çekilmesi için yazılmış olabilir.

Bu girişten sonra temel olarak üç görüş etrafında heretiklikle suçlandıklarını dile getirir: db | 223

1. Düalizm: İyi ve kötü olarak algıladıkları birbirine zıt iki gücün bulunduğu ve Tanrı'nın tamamen manevi olup fiziki dünyayla bir ilişkisinin olmadığı; diğer güç ise genellikle Şeytan ile ilişkilendirilip insanın bedeni de dahil maddi alemi yarattığı şeklinde bir inanca sahip olduklarıdır. Bu düşüncenin, maddi dünya da dahil her şeyi Tanrı'nın yarattığı formülünde ifade edilen temel Hıristiyan söylemine karşı olduğuna dikkatler çekilir. Hatta bu görüşün kökeni olarak da Maniheistik bir etki altında olacaklarına işaret edilir.

2. Sakramentleri ve Kilise Hiyerarşisini Ret: Bogomillerin, vaf-tiz, evharistiya ve evlilik gibi sakramentleri reddettikleri belirtildikten sonra ruhban sınıfı, ikon, kilise binaları gibi müesses nizamı da kabul etmedikleri aktarılır. Ardından da 'Kilisenin temel kabul ettiği' litürjik ve sakramental gelenek olmaksızın basit ve maneviyatı öne çeken bir hayat sürdükleri belirtilir.

3. İsa ve Kurtuluşa Dair Alternatif Görüşleri: Bogomiller, İsa'yı fiziki bir varlık olarak değil tamamen manevi bir haberci olarak görürler. Ayrıca onlar kurtuluşun, kişinin manevi aydınlanması ve asketik bir yaşam aracılığıyla olacağına inanmaktadırlar. Bu görüşün, ana çizgiyi oluşturan (ortodoks) Hıristiyanların, İsa'nın bir

bedene inkarne olması, ölümü ve dirilmesi aracılığıyla kurtuluşun olabileceği söylemine aykırı olduğu belirtilir.

Heretik olmalarına dair sunulan ikinci maddede, sakramentelerin ve kilise hiyerarşisinin (ruhban sınıfı yapılanmasının) reddediği belirtilmekle birlikte 'Kilisenin temel kabul ettiği litürji ve sakramental gelenekleri' kabul etmeleri söylemi, hali hazırdaki galip gelmiş kiliselerin kendilerini merkeze aldıkları bir söylem içerir.

Bogomillerin heretik sayılma nedeni Türkçe olarak sorulduğunda ise ChatGPT'nin nerdeyse yukarıda açıklanan İngilizce metnin çevirisi formatında bir cevap verdiği söylenilebilir. Sadece İngilizce açıklamada sözlük anlamı olarak kullanılan 'ortodoks' kelimesi, Türkçe'ye 'Ortodoks Hıristiyanlık' şeklinde çevrilmiştir. Bu da sözlük anlamı ile terim anlamı arasında tam bir ayrım yapılamadığını göstermektedir.

ChatGPT'nin yanıtlarında Meryem'in Tanrı annesi şeklinde kabul edilmesine, kadının ikinci planda (kaburga kemiğinden yaratıldığı söylemiyle) düşünülmesine, yine kadınların kilisede vaaz edemeyecekleri tutumuna, haça yönelik yapılan tazime, evlenmeye, şarap içmeye, dünyevi mala tamah etmeye, aziz ve azizelere yönelik uygulamalara, Mezmurlar ve Peygamberler dışındaki Eski Ahit metinlerine karşı geldiklerinin dile getirilmediği görülmektedir. Yine ruhban sınıfının kirlendiği ve asli görevlerini yapmadıkları şeklindeki Bogomillerin ruhban sınıfına yönelik eleştirinin ve kendi aralarında 'inanınlar ve dinleyiciler' şeklinde bir yapılanmalarının da tam olarak burada bulunmadığı dikkat çekmektedir.⁸ Bu hususlar dikkate alındığında cevapların tam olarak tatmin edici bir bağlamda sunulmadığı söylenilebilir.

Aynı soru İngilizce olarak Gemini'ye sorulduğunda ise 'Bogomiller, zamanlarının ana akım Hıristiyan kiliseleri (özellikle Doğu Ortodoks Kilisesi) tarafından sapkın olarak kabul edildiler' şeklinde bir cümle ile giriş yapılmakta ve böylece Bogomillerin, Balkan coğrafyasından çıkışına referansla Ortodoks Kilisesi ile karşılaşmasına dikkatler çekilmiş görünmektedir. Ardından sırasıyla onların heretik kabul edilmelerinin nedenleri şöyle sıralanır:

⁸ Kadir Albayrak, *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*, (Adana: Baki Kitabevi, 2004); Sümeyya Ekinci, "Orta Çağ'ın Protestanları: Bogomiller." *Nizâmî Gencevi Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları -XIII*, ed. Yunus Emre Tansu, (Ankara: İksad Yayınevi, 2021), 43-66.

1. Düalizm: Bogomiller birbirine zıt iki gücün varlığına inanmaktadırlar. Tanrı'yı, manevi alemin yaratıcısı; Şeytan'ı da maddi alemin yaratıcısı olarak görürler. Bu durum, ana akım Hıristiyanların kabul ettiği tek bir Yaratıcı şeklindeki inanca karşı gelmektedir.

2. Maddi Dünyayı Ret: Maddi dünyanın Şeytan tarafından yaratıldığına inandıkları için onlar, ikonlara tazim, sakramentler ve azizlere dua gibi birçok geleneksel Hıristiyan uygulamasını reddetmişlerdir.

3. Asketizm ve Vejetaryenlik: Bogomiller 'katı' bir asketik yaşam biçimini desteklediklerinden bekarlık, vejetaryenlik ve fakirliği çok fazla ön plana çıkartırlar.

4. Gizli Ritüeller ve İnançlar: Bogomiller, inanç ve ritüellerinde gizlilik içinde hareket ediyorlardı. Onların bu tür gizli ritüeller yapmaları, ana akım tarafından heterodoks inançlara sahip oldukları kanaatlerini artırıyordu.

5. Ruhban Sınıfı Karşıtlığı: Bogomiller, ruhban sınıfını iki yüzlülük ve yozlaşmayla suçlamışlardır. Onlar, hakiki maneviyata, ancak bireysel bir dindarlık ve Tanrı ile kurulacak bağ ile ulaşılabileceğini ve bu hususta hiçbir aracıya gerek olmadığını dile getirmişlerdir. Sonuç olarak da heretik ilan edildikten sonra hem kilise hem de laik yöneticiler tarafından zulme tabi tutulmuşlardır.

Gemini'nin de maddeler halinde konuyu sıralaması sistematiklik açısından gayet iyi olmuştur. Birinci maddede doğrudan Şeytan'ın dünyanın yaratıcısı olduğu şeklindeki açıklama, Bogomillerin, Şeytan'a verdikleri role dikkatleri çekmek ve karşıtlığı inşa etmek için özellikle yazılmış görünmektedir. İkinci maddede belirtilen ikona, sakrament ve azizlere dua etme karşıtlığı, Bogomil Kilisesi'nin uyguladığı tutumlar olarak söylenilebilir. Üçüncü maddede geçen 'katı' bir asketik yaşamı destekleme terimi, ucu açık bir ifade olarak yorumlanabilir. Zira katılık, ılımlılık gibi terimler, çok görecelidir. Ayrıca Fransisken⁹ ve Benedikten¹⁰ tarikatı gibi Papalık tarafından kabul edilen tarikatların da en temel kuralları arasında fakirlik ve bekaretin bulunduğu göz ardı edilmiştir. Dördüncü maddede Bogomillerin, gizlilik içinde hareket ettikleri, onlara dair heretiklik

⁹ Michael J. P. Robson, *The Franciscans in the Middle Ages*, (New York: The Boydell Press, 2006); Mahmut Çoban, *Bir Katolik Cemaati Olarak Fransiskenler*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).

¹⁰ Yasin Güzeldal, "Tanrı'ya Adanmış Bir Hayat: Hıristiyan Manastır Yeminleri", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 21/1 (Haziran 2021), 179-204.

suçlamasını artıran bir unsur olarak sayılmaktadır. Ancak bilindiği üzere Katolik ve Ortodoks Kilisesi onları heretik olarak görmeye ve tanımlamaya başladıklarından sonra bu durumun arttığı ve yine Orta çağdaki engizisyon süreçlerinin göz ardı edildiği söylenilebilir. Çünkü engizisyona tabi olmak için sadece ve sadece size dair şüphelerin olduğunun belirtilmesi dahi yeterliydi ve devamında çok zalimane işkencelerin yapıldığı bilinmekteydi. Beşinci maddede ortaya konulan açıklama, aslında günümüzde ana bünyeyi oluşturan kiliselerden biri olarak kabul edilen Protestanlığın söylemiyle uyumludur. Zira Protestanlar da kendi dönemlerindeki ruhban sınıfının yozlaştığını¹¹ dile getirmişlerdir.

Gemini'nin aynı soruya Türkçe yanıtında giriş cümlesi İngilizce yanıtla aynı olmakla birlikte İngilizcedeki üçüncü madde olan Asketizm ve Vejetaryenlik maddesinin yerini İsa'nın Rolü Hakkında Farklı Görüş diye bir açıklama almıştır. Burada 'İsa'yı bir peygamber olarak gören Bogomiller, onun Tanrı'nın oğlu olduğuna inanmazlardı' şeklinde bir ifade kullanılmıştır. İngilizce yanıtta olmayan bu durumun Türkçede olması, Müslümanların, Hz. İsa'yı peygamber olarak görmeleri ve Hıristiyanların Tanrının Oğlu söylemini reddetmeleri bağlamındaki bir arka plana göre yazılmış olabilir. Yine İngilizce açıklamada olmayan bir bağlamda Bogomillerin, Kilise tarafından engizisyon, sürgün ve toplumsal boykotla cezalandırıldığı ifade edilir.

4. Mormonlar niçin heretik kabul edilir?

ChatGPT'nin bu soruya verdiği İngilizce yanıt, şöyle bir giriş cümlesiyle başlar 'Mormonlar, yani İsa Mesih'in Son Zaman Azizleri Kilisesi (LDS) üyeleri, Tanrı'nın doğası, kutsal yazılar ve bazı teolojik öğretiler konusundaki temel doktrinel farklılıklar nedeniyle ana akım Hıristiyan mezhepleri tarafından genellikle sapkın olarak kabul edilir'. Bu cümleye göre temel ayrılık noktaları, Tanrının tabiatı, Kutsal Yazılar ve teolojik öğretilerdir. Devamında ise başlıca nedenler şöyle sıralanır:

1. Ek Kutsal Metinler: Mormonlar, Kutsal Kitabı kabul etmekle birlikte *Book of Mormon*, *Doctrine and Covenants* ve *Pearl of Great Price* isimli kitapları Kutsal Metinler olarak kabul etmektedirler. Bu husus, Hıristiyanların kabul ettiği kanonik metinlerden sapma olarak görülür.

¹¹ Hakan Olgun, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006).

2. Tanrının Doğası ve Teslis: Mormonlar, geleneksel Hıristiyan teslis görüşünü reddedip bunun yerine Baba, Oğul ve Kutsal Ruhun birbirinden ayrı rollere ve kişiliklere (personalities) sahip üç varlık olduklarını savunurlar. Buna ek olarak Baba'nın fiziki bir bedene sahip olduğunu ve insanların sonunda Tanrı gibi olacaklarını ileri sürerler. Bu inanca exaltation yani yücelme denilir.

3. Ebedi İlerleme İnanıcı: Mormonlar, Tanrı'nın bir zamanlar ölümlü bir varlık olduğu ve tanrısallığa ilerlediği, inançlı insanların da nihayetinde ilahi statüye ulaşabileceği öğretilerini savunur. "Ebedi ilerleme" (Eternal Progression) olarak bilinen bu doktrin, Tanrı'yı ebedi, değişmez ve insanlardan temelde farklı olarak gören geleneksel Hıristiyanlıkla keskin bir tezat oluşturur.

4. Peygamberler ve Modern Vahiy: Mormonlar, modern peygamberlere ve vahyin sürekliliğine inanırlar. Mormon liderleri, yeni ilahi rehberlik ve öğretiler alma yetkisine sahip olduklarını iddia eder. Hıristiyanlığın bazı kolları kehaneti (prophecy) kabul etse de çoğu, Hıristiyanlığın temel doktrinlerine ekleme yapabilecek veya bunları değiştirebilecek yeni vahiyleri tanımaz.

5. İsa ve Kurtuluşun Benzersiz Yorumu: Mormonların İsa ve kurtuluş konusundaki görüşleri benzersiz unsurlar içerir. Mormonlar İsa'nın kurtarıcı olduğuna inanmakla birlikte, kurtuluşun hem İsa'ya iman hem de Mormonlara özgü belirli törenlere ve uygulamalara bağlı olduğunu vurgularlar. Ayrıca, Mormonların ahiret anlayışı, bireylerin dünyevi yaşamlarına göre yerleştirildiği farklı "ihtişam dereceleri" (degrees of glory) içerir. Bu, geleneksel Hıristiyanlığın daha basit olan cennet ve cehennem ayrımından farklıdır. Son olarak da şöyle bir cümle ile analiz tamamlanır: Kilisesi kendisini orijinal Hıristiyanlığı yeniden tesis eden bir hareket olarak görse de ana akım Hıristiyan gruplar, onu ortodoks öğretilerle tutarsız inanç ve uygulamalar getiren bir hareket olarak değerlendirir.

İngilizce cevapta verilen yanıtlar söz konusu olduğunda ChatGPT'nin oldukça sistematik ve temel konularda doğru yanıtlar sunduğu görülmektedir. Zira Mormonlar, günümüz Hıristiyanların kullandığı Kutsal Kitaba ek *Mormon Kitabı* başta olmak üzere ilave kitaplara inanmaktadırlar. Ayrıca Teslis doktrinine dair açıklama da doğru bir şekilde tesbit edilmiştir. Yine Ortodoks Kilisesi'nde

gördüğümüz insanın theosis¹² yani Tanrılaşabilme özelliğine sahip olduğuna dair vurgu bulunmakla birlikte Mormonların Tanrının bir zamanlar insan gibi olduğu şeklindeki vurgusu bu inancı çok farklı boyutlara taşımıştır. Bunlara ek olarak vahyin devamlılığı ve İsa'nın kurtarıcılığı ile ilgili verilen bilgiler de Mormonları, ana bünyeyi oluşturan Hıristiyanlardan ayıran hususlardır.

Bununla birlikte asli günah, farklı ruhban sınıfı yapılanması, Yeni Kudüs'ün Amerika olduğu söylemi, çok evlilik, evlenmeyenlerin durumu, 1978'e kadar siyahileri kiliseye kabul etmedikleri, ölmüş olan kişilere de vaftiz töreninin yapılabileceği, sigara, uyuşturucu, alkol kullanmanın yasaklığı gibi temel kültürel, tarihsel ve pratiklere dayalı diğer söylemlere¹³ verilmemesi görülmektedir. Bu meselelere ek olarak Mormonların, bir Hıristiyan heretik grubundan öte Dinler Tarihi bağlamında Yeni Dini Hareketler kategorisine dahil edildiği göz ardı edilmiştir. Buradaki en kritik husus, aslında ChatGPT'nin Mormonları heretik bir grup yerine Yeni Dini Hareketlerle ilişkilendirmemiş olmasıdır.

228 | db

ChatGPT'nin Türkçe verdiği yanıtların nerdeyse İngilizce metnin çevirisi formatında sunulduğu görülmektedir. Yine en temel ayrımlar yukarıda bahsi geçen beş temel unsur üzerinden yürütülmektedir. Dolayısıyla içerik olarak büyük bir farklılığın olmadığı söylenilebilir.

Mormonların niçin heretik kabul edildiklerine yönelik soru Gemini'ye yöneltildiğinde 'ana bünyeyi oluşturan kiliselerle, Mormonların a) doktrinel ve b) Tarihi, Kültürel farklılıkları vardır' denilerek ikili bir tasnifle konu ele alınmıştır.

A) Doktrinel farklılıklar: 1. İnsanların Tanrılaşması: Mormonlar, doğru bir yaşam sürerek ve Tanrı'nın emirlerine itaat ederek insanların tanrı olabileceğine inanır. Bu kavram, tek ve her şeye gücü yeten bir Tanrı'ya inanan geleneksel Hıristiyan inancından farklıdır. 2. Tanrı'nın Tabiatı: Mormonlar, Tanrı'nın bir zamanlar insan olduğunu ve İsa Mesih'in Tanrı Baba'nın ilk doğan oğlu

¹² Kürşad Demirci, *Bir Hıristiyan Mezhebi Olarak Ortodoksluğun Teolojisi*, (İstanbul: Ay Işığı Yayınları, 2005).

¹³ Bu hususlarda geniş bilgi için bkz.: Mehmet Katar, *Mesih İsa'nın Son Gün Azizleri Kilisesi*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2008); Ramazan Işık, "Mormonluk ve Mormon Kilisesi Üzerine Bir Araştırma", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2006), 165-190; Fuat Aydın, "Mormonlar: İsa Mesih'in Son Gün Azizleri'nin Kilisesi", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, ed. Ömer Faruk Harman, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 215-266.

olduğunu öğretir. Bu, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un tek bir Tanrı'da birleştiğini savunan Hıristiyan Teslisi'nden farklılık gösterir. 3. Mormon Kitabı: Mormonlar, Amerika kıtasındaki eski peygamberlerin kaydı olduğuna inandıkları Mormon Kitabını kutsal bir metin olarak kabul eder. Bu kitap, diğer Hıristiyan mezheplerince kutsal yazı olarak tanınmaz. 4. Ahiret ve Kurtuluş: Mormonlar, birden fazla cennet ve cehennem katmanına sahip karmaşık bir ahiret anlayışına sahiptir. Ayrıca, ölümler için vaftiz uygulamasına büyük önem verirler. Bu uygulama, diğer Hıristiyan mezhepler tarafından kabul edilmez.

B) Tarihi ve Kültürel Farklılıklar: 1. Mormonizmin Kökenleri: Mormonizm, 19. yüzyılda Joseph Smith tarafından kurulmuş olup, geleneksel Hıristiyan mezheplerine kıyasla nispeten yeni bir dindir. 2. Mormon Uygulamaları: Mormonlara özgü bazı uygulamalar, örneğin çok eşlilik (1890'da resmi olarak terk edilmiştir), tartışmalı olmuş ve ana akım Hıristiyanlıktan daha fazla uzaklaşmalarına neden olmuştur. Bu başlıklara dikkat çekildikten sonra şöyle bir sonuç cümlesiyle bilgilendirme tamamlanır: 'Şunu belirtmek önemlidir ki birçok Hıristiyan Mormonları sapkın olarak görse de Mormonlar kendilerinin "İsa Mesih'in yeniden tesis edilen Kilisesi" olduklarına ve inançlarının ilahi vahiylerle dayandığına inanırlar'.

Gemini'nin Türkçe yanıtında da aynı sistematik tutumu sergilemekle birlikte İngilizce cevapta olmayan bazı farklılıkların olduğu görülmektedir. Buna göre Mormonların heretik sayılmasına dair başlıca nedenler şu şekilde verilir:

1. Tanrı anlayışı: Mormonlar, Tanrı'nın bir zamanlar insan olduğu ve doğru yaşayarak tanrısallığa yükseldiği inancına sahiptirler. Bu, Hıristiyanlığın tek ve ezeli bir Tanrı inancına aykırıdır.

2. İsa Mesih'in rolü: Mormonlar, İsa Mesih'in Tanrı'nın ilk doğan oğlu olduğunu kabul ederler ancak İsa'nın rolü konusunda Hıristiyanlığın geleneksel anlayışından farklı bir bakış açısına sahiptirler.

3. Kutsal kitaplar: Mormonlar, İncil'e ek olarak Mormon Kitabı adını verdikleri ve Amerika kıtasında yaşayan eski halkların tarihini anlattığına inandıkları kutsal bir kitaba da inanırlar.

4. Ölümler için vaftiz: Mormonlar, ölen ataları için vaftiz yaptırma gibi diğer Hıristiyan mezheplerinde bulunmayan uygulamalara sahiptirler.

5. Çok eşlilik: Geçmişte Mormonlar arasında çok eşlilik uygulaması yaygın olsa da, günümüzde bu uygulama resmen yasaklanmıştır. Ancak bu uygulama, Mormonların imajı üzerinde olumsuz etkiler yaratmış ve diğer Hıristiyanlar tarafından eleştirilmiştir.

Bu farklılıklar nedeniyle Mormonlar, diğer Hıristiyanlar tarafından aşağıdaki gibi değerlendirilir:

- i) Hıristiyan olmadıkları: Bazı Hıristiyanlar, Mormonların temel inançları nedeniyle Hıristiyan olmadığını düşünürler.
- ii) Sapkın bir mezhep: Diğerleri ise Mormonları, Hıristiyanlığın sapkın bir mezhebi olarak görürler.

Türkçe metindeki üçüncü başlıkta geçen İncil kelimesi, Bible'ın tercümesi olarak yapılmış görünmekle birlikte aslında terim, Kutsal Kitap olarak çevrilmeliydi. Bu çeviri yanlışlığı Türkçede çok yaygın bir hata olduğundan burada da tekrar edildiği görülmektedir. Dördüncü maddede geçen ölümler adına vaftiz başlığı, İngilizce yanıtta bulanmamaktaydı. Aslında bu husus, Mormonların yaptıkları bir uygulama olmasıyla doğru bir içeriktir. Yine çok eşlilik maddesi de İngilizce yanıtta yoktu. Bu da her ne kadar sonraki süreçte vahiyle kaldırıldığı söylenirse de bazı Mormonların hala yapmaya devam ettikleri bir uygulamadır. Heretiklikle ilgili öne sürülecek başlıklar sıralandıktan sonra Mormonların, Hıristiyanlar tarafından a) Hıristiyan olmadıkları ve b) sapkın bir Hıristiyan mezhebi olarak görüldüğü belirtilir. Bu tasnif de Dinler Tarihi perspektifine daha uygundur. Zira bir taraftan Mormonların Hıristiyan arka planına işaret edilirken; aynı zamanda onların Hıristiyan dışı Yeni Dini Hareket olarak değerlendirilebilmesinin de önü açılmaktadır.

Mormonlara dair verilen bilgilerin içeriği ve sistematik olması yönüyle Gemini'nin daha iyi bir değerlendirme sunduğu söylenebilir. Mormonlarla ana bünye kabul edilen Kiliselerin, hem doktrinel hem de tarihsel ayrışmalarına dikkat çekilmesi iyi bir tasnif olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında en önemli husus, ChatGPT sadece Hıristiyanlıkla ilişkili olarak heretik bir grup olduğuna dikkatleri çekerken; Gemini, Mormonların Yeni Dini Hareket olarak değerlendirildiğinden de söz etmektedir. Bu Dinler Tarihi perspektifine daha uygun bir kategorileştirmedir.

Sonuç

Günümüzde giderek ivme kazanan yapay zeka uygulamalarının, sosyal meselelere ve özelden Dinler Tarihi'nin konularından olan Hıristiyanlık-heretiklik ilişkisine dair bakışına dikkatleri çekme amaçlı kaleme alınan bu makale ile ChatGPT ve Gemini'nin yanıtları karşılaştırılmaya çalışılmıştır. İngilizce ve Türkçe sorulan sorularda farklı cevapların olduğu görülmektedir. Genellikle İngilizce yanıtların daha gelişmiş ve sistematik olduğu söylenilebilir.

Yapay zeka uygulamalarının aynı zamanda aynı soruya farklı gün veya saat dilimlerinde farklı cevaplar verdikleri de görülmektedir. Bu durum hali hazırda veri tabanının oluşma süreci ve veri alımıyla ilişkili olduğu gibi yoğun kullanım saatleri ile daha az kullanımın olduğu saatlerde serverların işleyiş formatını da göstermektedir.

Bible ve ortodoks kelimeleri gibi hem terim hem de sözlük anlamları yönüyle farklı içeriğe sahip ifadelerin İngilizceden Türkçeye çevrilirken bazı yanlışlıkların yapıldığı görülmektedir. Zira Bible, Kutsal Kitap; ortodoks kelimesi de hakiki/otantik Hıristiyanlık anlamında sözlük anlamıyla kullanılmakta iken yapay zekanın bunları terim olarak çevirdiği belirtilebilir. Bu hususun arka planında Türkçede bu terimlerle ilgili yaygın olan çeviri hatasını görmek mümkündür.

Tüm bunlarla birlikte sistematikliği, çok kısa süre içinde temel meselelerle ilgili cevap vermesi önemli hususlar iken; değişkenliğin olması, bazı cevapların manipülasyona açıklığı gibi durumlar nedeniyle bu yanıtların mutlaka kontrol edilmesi gerektiği izlenimi oluşmuştur.

Kaynakça

- Aydın, Fuat. "Mormonlar: İsa Mesih'in Son Gün Azizleri'nin Kilisesi." *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*. ed. Ömer Faruk Harman. 215-266. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
- Albayrak, Kadir. *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*. Adana: Baki Kitabevi, 2004.
- Albayrak, Kadir. "İznik Konsili Öncesinde ve Sonrasında Heretik Hıristiyan Akımları." *Uluslararası İznik Sempozyumu*. 103-137. İstanbul: İznik Belediyesi Yayınları, 2005.
- Aykat, Dursun Ali. "Pelagianizm'in Tarihi ve Öğretileri." *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 22 (March 2012), 175-196.
- Baş, Bilal. *Bir Hıristiyan Mezhebi Olarak Aryüşçülük*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2016.
- Çoban, Mahmut. *Bir Katolik Cemaati Olarak Fransiskanlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

- Demirci, Kürşad. *Bir Hıristiyan Mezhebi Olarak Ortodoksluğun Teolojisi*. İstanbul: Ay Işığı Yayınları, 2005.
- Demirci, Kürşad. "Hıristiyanlık." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hiristiyanlik>
- Ekinci, Sümeyya. "Orta Çağ'ın Protestanları: Bogomiller." *Nizâmî Gencevî Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları - XIII*. ed. Yunus Emre Tansu. 43-66. Ankara: İksad Yayınevi, 2021.
- Grant, Michael. *Roma'dan Bizans'a*. çev. Z. Zühre İlkelen. İstanbul: Homer Kitabevi, 2000.
- Güzeldal, Yasin. "Tanrı'ya Adanmış Bir Hayat: Hıristiyan Manastır Yeminleri." *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 21/1 (Haziran 2021), 179-204. <https://doi.org/10.33420/marife.912944>.
- Gwatkin, H.M. *The Arian Controversy*. New York: Longmans, Green, and Co., 1914.
- Işık, Ramazan. "Mormonluk ve Mormon Kilisesi Üzerine Bir Araştırma." *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2006), 165-190.
- Katar, Mehmet. *Mesih İsa'nın Son Gün Azizleri Kilisesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2008.
- Olgun, Hakan. *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- Pataci, Bilal. *Pelagius: Asketik ve Heretik*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022.
- Robson, Michael J.P. *The Franciscans in the Middle Ages*. New York: The Boydell Press, 2006.
- Şenay, Bülent. *İlk Rafizi Hıristiyan Kilisesi: Markunilik*. Bursa: Verka Yayınları, 2003.

